

Református Szemle

Az Erdélyi Református Egyházkerület
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és az Evangélikus–Lutheránus Egyház
hivatalos lapja

Százkettedik évfolyam
2009. január–február

1

Református Szemle

Alapítás: 1907

Kéthavonta megjelenő teológiai tudományos folyóirat

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

FŐSZERKESZTŐ

Dr. ADORJÁNI ZOLTÁN

email: adorjani@proteo.hu, tel.: 0744-989-052

FELELŐS SZERKESZTŐ

Dr. BUZOGÁNY DEZSŐ

email: buzogany@proteo.hu, tel.: 0744-254-208

MUNKATÁRSÁK

Dr. Geréb Zsolt

Dr. Kolumbán Vilmos József

Dr. Kovács László Attila

Dr. Molnár János

Dr. Pásztori-Kupán István

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

THEOLOGIA BIBLICA

Dr. Bolyki János (a Magyar Tudományos Akadémia doktora)

Dr. Herczeg Pál (Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara – HU)

Dr. Marjovszky Tibor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

THEOLOGIA PRACTICA

Dr. Fekete Károly (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Dr. Szűcs Ferenc (Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara – HU)

Dr. Fazakas Sándor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

HISTORIA ECCLESIAE

Dr. Dienes Dénes (Sárospataki Református Hittudományi Akadémia – HU)

Dr. Ferenc Postma (Vrije Universiteit Amsterdam – NL)

ISSN 0254-4458

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 400079 Kolozsvár, Király utca (str. I. C. Brătianu) 51. sz.

Telefon: 0264-592-453

Bankszámla: BCR Cluj – RO66RNCB0106026604570001

Megrendelés: e-mail: iratterjesztes@reformatus.ro

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Készült a Református Egyház Miszótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában

Felelős vezető: Tonk István

THEOLOGIA BIBLICA

- Kiss Jenő: *A pásztor JHWH pásztor prófétája. I. rész* 5
Görgey Etelka: *A Músa Gittin traktátusa. A házassági elválásról*..... 15

THEOLOGIA PRACTICA

- Máthé-Farkas Zoltán: *Kísérlet a prédikáció nyitott műként való megalkotására* 37

THEOLOGIA SYSTEMATICA

- Deák Angéla: *A szabadság önként vállalt szolgálata* 85

HISTORIA ECCLESIAE

- Hörsik Richárd: *Sárospatak, der Geburtsort der Thüringer Heiligen Elisabeth
aus dem Herrscherhause Árpád* 92
Pásztori-Kupán István: *Hallgatni: arany-e vagy cinkosság? Karl Barthnak az 1956-os
magyar szabadságharc kapcsán tanúsított „hallgatása” Reinhold Niebuhr értelmezésében*..... 103

VARIA

Bibliopolium

- Pálfy József: *Eszenyei Szeles Mária: Értelm és bizalom. Második rész*..... 126

Recensio

- Balogh Béla: *Ökumenische Rundschau, April 2008* 130
Altarul Banatului, XIX. évf. (LVIII.), új sorozat 1–3. szám, 2008. január–március..... 132

Novum

- Fábián Tibor: *In memoriam dr. Péter Miklós (1939–2008)* 133

Illusztráció: a Bonyhai Református Egyházközség úrvacsorázó kelyhe.

(Foto: Buzogány Dezső)

THEOLOGIA BIBLICA

Jenő Kiss: <i>Lamenting JHWH and His Lamenting Prophet. Part I</i> <i>Klagender JHWH und sein klagender Prophet. I. Teil</i> <i>Le prophète lamentif du JHWH lamentif. I. partie.....</i>	5
Etelka Görgey: <i>The Gittin Tractate of the Mishna</i> <i>Der Mischna-Traktat Gittin</i> <i>Le traité Gittin de la Mishna.....</i>	15

THEOLOGIA PRACTICA

Zoltán Máthé-Farkas: <i>Attempting to Produce the Sermon as an Open Work of Art</i> <i>Versuch für Erschaffung der Predigt, als offenes Werk</i> <i>Essai à créer la prédication comme œuvre ouverte.....</i>	37
---	----

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Angéla Deák: <i>Freedom is a Voluntarily Assumed Servitude. The Apostle Paul's Theology of Freedom</i> <i>Die Freiheit ist freiwillig gewählte Knechtschaft. Die Freiheit-Theologie von Paulus</i> <i>La liberté est une servitude volontairement assumé. La théologie de libération</i> <i>de l'Apôtre Paul.....</i>	85
--	----

HISTORIA ECCLESIAE

Richárd Hörcsik: <i>Sárospatak, Geburtsort der Thüringer Heiligen Elisabeth aus dem Herrscherhause Árpád</i> <i>Sárospatak, the Birthplace of Saint Elisabeth of Thuringen, Stemming from the House of the Árpáds</i> <i>Sárospatak, le lieu de naissance de Sainte Élisabeth de Thuringe, appartenante à la dynastie Árpádienne.....</i>	92
István Pásztori-Kupán: <i>Silence: Is It Golden or Complicity? Karl Barth's 'Silence' Over the Hungarian Freedom Fight in 1956 in the Interpretation of Reinhold Niebuhr</i> <i>Ist Schweigen Gold oder Mitschuld? Karl Barths „Schweigen“ über die ungarische Revolution in der Interpretierung von Reinhold Niebuhr</i> <i>Garder le silence: est-il d'or ou de la complicité? Le "silence" de Karl Barth attesté envers la lutte pour l'indépendance hongroise de 1956 dans l'interprétation de Reinhold Niebuhr.....</i>	103

VARIA

Bibliopolium

József Pálfi: <i>Mária Eszényeiné Széles: Understanding and trust. Second Part</i> <i>Mária Eszényeiné Széles: Verstand und Vertrauen. Zweiter Teil. Zweiter Teil</i> <i>Mária Eszényeiné Széles: Raison et confiance. Deuxième partie.....</i>	126
---	-----

Recensio

Béla Balogh: <i>Ökumenische Rundschau, April 2008.....</i>	130
<i>Altarul Banatului, 19th Year (58.), New Series January-February 2008, No. 1–3.</i>	
<i>Altarul Banatului, 19. Jahrgang (58) Neue Serie, Jan.-März 2008, Nr. 1–3</i>	
<i>Altarul Banatului, Tome XIX (58), nouvelle série Janvier-Mars 2008, N° 1–3.....</i>	132

Novum

Tibor Fábrián: <i>In memoriam dr. Miklós Péter (1939–2008).....</i>	133
---	-----

Hallgatni: arany-e vagy cinkosság?

Karl Barthnak az 1956-os magyar szabadságharc kapcsán tanúsított „hallgatása” Reinhold Niebuhr értelmezésében

Az 1956-os magyar szabadságharc nemcsak a nemzetközi politikai és társadalmi életben, hanem a teológia, és különösen a rendszeres teológia (jelesen a dogmatika és az etika) területén is érezte hatását. A porig megalázott, a szabadságharc napjaiban utolsó diplomáciai fogásként a Varsói Szerződést felmondó,¹ tehát valóban semleges Magyarország elleni szovjet katonai agresszió minden képzeletet felülmúló embertelen brutalitása egy csapásra eloszlított minden, a kommunizmus „emberarcúságához” fűződő keleti és nyugati illúziót. Nemcsak a keresztyén és polgári értékek képviselői, hanem a kommunista és szocialista tábor jóérezésű tagjai is mélyesen felháborodtak.

Az előbbieket között volt az a társadalmi érzékenységeről híres, ugyanakkor önmaga és saját hazája iránt is kritikus felelősségtudattal megnyilvánuló észak-amerikai Reinhold Niebuhr is, akit etikusként és teológusként egyszerűen felháborított Karl Barthnak a magyar szabadságharc irányában tanúsított passzív magatartása. E döbbenetének Niebuhr 1957. január 23-án hangot is adott a *The Christian Century* hasábjain megjelent cikkével. Erre az írásra ugyanabban a lapban 1957. április 10-én Barth angol anyanyelvű diákjai válaszoltak, melyet szintén ugyanott Niebuhr viszontválasza követett.² Jelen írásunkban Niebuhr első cikkét, a *Református Szemle* következő számában pedig a Barth-tanítványok és Niebuhr 1957. áprilisa folyamán lezajlott levélváltását közöljük eredeti (angol) nyelven és magyar fordításban. Mielőtt magának az írásnak a szövegére térnénk, talán nem szükségtelen néhány, az 1956-os eseményekre vonatkozó nemzetközi viszonyulást, illetve Barth korábbi politikai megnyilatkozásait röviden számba venni.

¹ Noha jelen témánkhöz szorosan nem tartozik, mégis fontos annak megállapítása, hogy a Varsói Szerződést a Nagy Imre-kormány akkor mondta fel, amikor az orosz agresszió nyilvánvalóvá, s egyben elkerülhetetlenné vált. Az a későbbi kádári-szovjet mentegetőzés, miszerint a Szovjetuniót a beavatkozásra a Varsói Szerződés felmondása jogosította volna fel, közönséges hazugság, melynek éppen az ellenkezője igaz: mivel már megtörtént az agresszió, a magyar forradalmi kormány utolsó – a nyugati államok által rideg távolságtartással kezelt, s ezáltal eredménytelen – diplomáciai fogásként mondta fel a II. világháború után Magyarországra is ráerőltetett szovjet katonai egyezményt.

² Niebuhr első cikkének címe: Why is Barth silent on Hungary?, azaz: Miért hallgat Barth Magyarországgal kapcsolatban? In: *The Christian Century*, 1957. jan. 23, 108–110. Barth diákjainak válaszát és Niebuhr viszontválaszát ld. Barth on Hungary: An Exchange, In: *The Christian Century*, 1957. ápr. 10, 453–455.

Két felháborodott, jóérzésű kommunista: Sartre és Fryer

A francia egzisztencialista író és filozófus, Jean-Paul Sartre, aki a kommunisták szimpatizánsa volt, a párizsi *L'Express* 1956. november 9-i számában teljes határozottsággal ítélte el a szovjet beavatkozást. Nyilatkozata szerint „sajnálattal, de teljesen megszakította a kapcsolatot mindazon szovjet íróbarátaival”, akik nem hajlandók vagy nem tudják elítélni „a magyarországi mészárlást”. Egyértelmű értékítélete szerint „a szovjet bürokrácia uralkodó klikkjével nem lehet barátságot fenntartani: ehhez a borzalom túlságosan hatalmas méretű”.³

A másik nyugati kommunista szerző, Peter Fryer, a *London Daily Worker* munkatársa, miután rádöbbsent, hogy a magyar szabadságharcra vonatkozó, Budapestről továbbított tudósításait saját lapja megcsonkítva és eltorzítva közölte, felháborodottan távozott a laptól, és e felmondás okait a burzsoá lapnak számító *Daily Express*-ben, illetve a *Manchester Guardian*-ban hozta nyilvánosságra:

„Csaknem kilenc évig büszkén dolgoztam a *Daily Worker*nek. De egyetlen újságíró sem dolgozhat tovább olyan lapnál, amely őt egy fontos külföldi tudósítással bízta meg, majd visszautasítja az általa írottak felhasználását. Következésképpen kénytelen vagyok benyújtani a lemondásomat a *Daily Worker*nek, és más módozatokat keresni ahhoz, hogy a magyarországi eseményekről szóló igazságot a brit kommunisták és szocialisták elé tárjam. 1949 óta ez volt a negyedik magyarországi látogatásom. Több mint két hetet töltöttem ott, és meg vagyok győződve, hogy a szovjet beavatkozás nemcsak bűncselekmény volt, hanem szükségtelen is. [...] A [Brit Kommunista] Párton belül a szocialista elvekhez való visszatérésért, a politikai őszinteségért és a valós nemzetközi szolidaritásért fogok küzdeni. [...] Csak ily módon remélhetjük annak a Brit Kommunista Párton esett feltnak a kitisztítását, hogy Kelet-Európában egy olyan elnyomó rendszert védelmeztünk, mely nem volt kevésbé brutális a kenyai brit uralomnál; továbbá, hogy egyrészt védelmünkbe vettük a magyarországi szovjet agressziót, miközben rosszállásunkat fejeztük ki az egyiptomi brit agresszióval szemben.”⁴

Fryer korábbi főnöke villámgyors ellentámadásba lendült. A magyarországi eseményeket testközelből végigélő egykori munkatárs azonban nem állhatta meg, hogy a *London Daily Worker* rendszeres félretájékoztató politikáját, az abban addig megjelent

³ Ld. Sartre kérdés–válaszait a párizsi *L'Express* 1956. nov. 9-i számában. Angol nyelvű összefoglalás és idézetek itt: <http://files.osa.ceu.hu/holdings/300/8/3/text/30-2-119.shtml> (megnyitva: 2008. dec. 25).

⁴ ”For almost nine years I was proud to work for the *Daily Worker*. But no journalist can continue to work for a newspaper which sends him for a major foreign assignment and refuses to use what he writes. I am therefore compelled to resign from the *Daily Worker* and to seek other means of putting the truth about events in Hungary before British Communists and Socialists. This was my fourth visit to Hungary since 1949. I spent over a fortnight there, and I am convinced that Soviet intervention was both criminal and unnecessary. [...] I will fight inside the Party for a return to socialist principles, for political honesty, and for real international solidarity. [...] Only in this way can we hope to cleanse from the British Communist Party the stain of having defended in Eastern Europe oppression no less brutal than, say, British rule in Kenya: and of defending Soviet aggression in Hungary while deploring British aggression in Egypt.” Ld. *Manchester Guardian*, 1956. nov. 16; <http://files.osa.ceu.hu/holdings/300/8/3/text/30-2-119.shtml> (megnyitva: 2008. dec. 25).

hazugságáradatot le ne leplezze. Fryer második, szókimondóan kíméletlen hangvételű viszontválasza a *New Statesman* hasábjain látott napvilágot:

„A *Daily Worker* – vagy inkább az azt irányító sztálinisták – kezdettől fogva mindezt hazudott, hazudott, hazudott Magyarország kapcsán. Hátborzongató fényképet közöltek egy meglincselt emberről a következő cím alatt: *Febér terror Magyarországon* – mintegy azt sugallva, hogy az áldozat közönséges kommunista párttag volt, miközben a kiadóhivatalban egy másik fénykép is volt ugyanarról a hulláról, melyet más szögből készítettek, és amelyen látható, hogy az illető ÁVH-s egyenruhát visel. A *Daily Worker* cinikusan jelenti ki, hogy a Szovjetunió részéről „embertelenség” lett volna a beavatkozás „visszautasítása”, és hogy ennek a tagadásával nyilvánvalóan „távol állok a valóságtól”. Miután közvetlen közélről láttam e hős nemzetnek a borzalmas túlerővel szemben tanúsított bátorságát, szenvedését és áldozatát, az ő vitézségük és húszezer halottjuk iránti ilyen sértéstől egyszerűen undorodom. Szégyellje magát az az újság, amely pökik egy nemzet gyötrelmére és fájdalmára. Szégyelljék magukat azok a pártvezetők, akik olcsó közhelyekkel és hazugságokkal indokolják egy büszke és betörhetetlen nép lemészárlását és vértanúvá tételét. Teljesen hitelvesztett vezetők ezek, akik feladták a szocialista elveket, és mint politikai erőt, tönkreteszik a Kommunista Pártot. Amennyiben a Kommunista Párt még egyszer fel akarja emelni a fejét a brit nép előtt, akkor gyorsan el kell távolítania őket.”⁵

A fenti idézetek – ahogy Albert Camus *A magyarok vére* című írása⁶ is – önmagukért beszélnek. A magyar 1956-ot – politikai hovatarozástól függetlenül – jóérezű ember elkeseredés, felháborodás és együttérzés nélkül nem élte, nem élhette meg. A szabadságharc „másként” (azaz a szovjetek iránti szimpátiával vagy eltűréssel) való megélése még a tisztességes brit kommunisták körében is árulásnak számított. Éppen ezért enyhén szólva furcsa az a hozzáállás, amelyet Magyarország – és ezen belül kárpát-medencei egyetemes magyar reformátusságunk – keserűen tapasztalhatott Karl Barth, az újreformátori teológia legkiemelkedőbb képviselője, valamint annak hűséges tanítványa, a cseh Josef Hromádka részéről.

⁵ ”From start to finish the *Daily Worker* – or rather the Stalinists who control it – has lied, lied, lied about Hungary. It printed a gruesome photograph of a lynched man under the headline: *The White Terror in Hungary*, implying that he was an ordinary Communist Party member, whereas there was in the office another photograph of the same corpse, taken from a different angle, which showed that he was wearing AVH uniform. The *Daily Worker* cynically declares that for the Soviet Union to have ‘refused’ to intervene would have been ‘inhuman’ and that by denying this I am ‘quite obvious to reality’. After what I saw of the bravery, the sufferings and the sacrifices of the heroic people in the face, of terrible odds, this insult to their gallantry and to their 20,000 dead sickens me. Shame on a newspaper which can spit on a nation’s anguish and grief. Shame on Party leaders who can justify with smooth clichés and lies the massacre and martyrdom of a proud and indomitable people. These leaders are wholly discredited; they have abandoned socialist principles; they are destroying the Communist Party as a political force. They must be removed quickly, if the Communist Party is to hold its head up once more before the British people.” Ld. Peter Fryer-nek a *New Statesman*-hoz 1956. nov. 24-én küldött levelét. Ld. még: <http://files.osa.ceu.hu/holdings/300/8/3/text/30-2-119.shtml> (megnyitva: 2008. dec. 25).

⁶ Camus, Albert: *A magyarok vére* (1957); <http://hungaria.org/projects.php?projectid=4&menuid=288> (megnyitva: 2008. dec. 25).

Karl Barth és a részvétlen passzivitás teológiai etikája

A magyar szabadságharc leverése után a nemzet tragédiáját megélt magyar teológusok számára az egyik legnehezebben elviselhető érzelmi-szellemi csapást minden bizonnyal Karl Barth és Josef Hromádka első látásra teljesen érthetetlen viszonyulása jelenthette. Barth viselkedését nem csekély jóindulattal talán részvétlenné tűnő hallgatásként lehetett értelmezni: Hromádka cselekedete viszont egyértelműen gonosz árulás volt. A vonatkozó magyar szakirodalom az elmúlt évtizedekben ezt a kérdéskört csupán szórványosan és – különösen Barth vonatkozásában – meglehetősen kímélten kezelte.⁷ Anélkül, hogy jelen munka keretein belül a téma kimerítőbb tárgyalásával foglalkoznánk, a Reinhold Niebuhr Barth hallgatását számon kérő írásának bemutatása előtt szükségesnek látszik a történet legfontosabb előzményeinek rövid értékelése.

Az 1934-es Barmeni Nyilatkozat közzététele, majd a hitleri rendszer által megkövetelt formások, eskütelek stb. visszautasítása vagy csupán feltételes elfogadása következtében Barthot 1935-ben elmozdítják kölni professzori állásából. A bázeli kanton kormánytanácsának meghívását elfogadva, 1935. július 8-án családjával együtt elhagyja Németországot, és Bazelben telepszik le, ahol az egyetemen külön katedrát szerveztek számára. Ugy is mondhatnánk, hogy mire Németországban valóban szorult a hurok, Barth már régen nem élt ott. Ez a körülmény különösen fontos az ő politikai típusú megnyilatkozásainak értékelése szempontjából, hiszen mind a hitleri fasizmus tényleges előretörését, mind a világháborút követő keleti kommunista offenzívát egy semleges ország biztonságot nyújtó határai mögül szemlélhette, értékelhette és bírálhatta. Hogy ebben az emberileg változatlan biztonsági állapotban a fenti lehetőségekkel – különösen a bíráló jellegű vagy éppen az áldozatokkal együttérző megszólalás lehetőségével – hogyan és mikor élt, már csak azért sem lehet közömbös, mivel az ő esetében éppen rendszeres teológusról, azaz dogmatikusról és etikusról beszélünk. Ilyen minőségében Barth mindvégig nagyon jól tudta, hogy nemcsak a megszólalásnak, hanem a hallgatásnak is tagadhatatlan erkölcsi vonzatai és következményei vannak.

A kérdéshez szervesen hozzátartozik Barth és cseh tanítványa, Josef Lukl Hromádka (1889–1969) életre szóló baráti kapcsolata, melyet teológiai gondolkodásuk rokonsága mellett a második világháború idején kialakult Hitler-ellenességük még tovább erősített. A müncheni Négyhatalmi Szerződés okán Barth 1938-ban (tehát már Svájcban) levelet írt Hromádkának. Ebben a levélben – melynek bő kivonata a *Prager Presse* 1938. szept. 25-i számában is megjelent – Barth minden teológiai fogantatású érve mellett kifejezetten politikai kijelentések is megfogalmazódtak. A levél talán leggyakrabban idézett, egyszersmind legvitatottabb részlete a következő:

„A tulajdonképpeni rettenetes dolog nem is a hitleri Németországból áradó hazugság és brutalitás folyama, hanem annak a lehetősége, hogy Angliában,

⁷ Külön kiemelendő Szabó István előadása, melyben szinte egyetlenként világitja meg Barth hallgatásának és a Niebuhr erre vonatkozó számonkérésének körülményeit: „Beszélünk kell Barth hallgatásáról is. Az 1956-os forradalom leverését követően Reinhold Niebuhr kérte számon Barth-tól Magyarországgal kapcsolatos hallgatását. Természetesen tudjuk, hogy Barth ekkor sem „hallgatott”, s ha kellett, közbenjárt az 1956 után meghurcolt lelkesekért, ám Niebuhrnak, aki a *Christian Century* hasábjain vonta kérdőre Barthot, annyiban jogos volt a felvetése, hogy Barthnak az egész keleti blokkhoz való viszonyát számon kérte. Egy (túlhangosított) igen, egy (elítelt) nem, majd hallgatás. Mi köti össze a hármat? Az, hogy mindhárom esetben felvetődik a prófétaság kérdése.” Ld. Szabó István: Igen és nem a történelemre, In: *Confessio*, 1997/2 http://www.reformatus.hu/confessio/cikk.php?cikk=1997/2/confessio_97_2.htm (megnyitva: 2008. dec. 25).

Franciaországban, Amerikában, s nálunk Svájcban is elfelejthetik: az ön népének szabadságán áll vagy bukik emberi számítás szerint egész Európa (s talán nem csupán Európa) szabadsága. Talán már az egész világ az óriáskígyó gonosz tekintetének rabjává vált? [...] Ennek ellenére merem remélni, hogy az ősi husziták gyermekei megmutatják a nagyon is puhánnyá lett Európának: férfiak ma is léteznek. Minden cseh katona sorsa, aki akkor majd harcol és szenved értünk is (s fenntartások nélkül ki kell mondanom: Jézus Krisztus Egyházáért is) Hitler és Mussolini bűvkörében csak a nevetségesség vagy kiirtás lehet.”⁸

A nemrég Ferencz Árpád szerkesztésében napvilágot látott Barth–Vasady levelezés, illetve Barth két magyarországi és erdélyi látogatásának beszámolója egészen sajátos fényt vet mind a világháborús, mind az 56-os eseményekre.⁹ Az első, nyilvánvalóan tapasztalható nézetkülönbség Barth és az ő bizonyos fokig „barthiánusnak” nevezhető magyar barátai között éppen a fenti levél kapcsán vált nyilvánvalóvá. Talán nem mellékes annak hangsúlyozása, hogy ebben az esetben a felek között nem voltak általános teológiai nézetkülönbségek, hiszen Barth nem a Sebestyén Jenő névvel fémjelezhető hagyományos „kálvinizmussal”, hanem éppen a magyar „dialektika teológusokkal” (mondhatni saját tanítványaival) került szembe.

Vasady Béla (Barth két évvel korábbi magyarországi és erdélyi körútjának szorgalmazója, megszervezője és egyben Barth fordítója és kísérője is) 1938. október 24-én kelt levelében valóban a baráti őszinteség hangján, de ugyanilyen határozottsággal állapítja meg, hogy a svájci teológus Hromádkához írt levele nemcsak őt, hanem Barth „más magyarországi barátait is kellemetlenül érintette”.¹⁰ Vasady minden tisztelet megadása mellett nem csupán magyar teológusként, hanem – Barth-tal ellentétben – a kérdést helyesen látó etikusként így ír:

„Határozottan ki kell jelentenem, hogy nem vagyok hajlandó egy olyan nép harcát a Krisztus egyházáért folytatott harccal azonosítani, amely saját, erőszakkal összetákolt államának keretein belül a régi huszitákhoz teljességgel méltatlanul viselkedett. Ezzel összefüggésben csak néhány ismert tényre hivatkozom: a csehszlovákiai Magyar Református Egyháznak 20 év alatt sem sikerült elérnie, hogy az állam a [református] egyházi törvényeket és a losonci Teológiai Szemináriumot elismerje, illetve, hogy a jogtalanul visszatartott lelkeszi kongruákat kifizessék. A losonci református gimnáziumot és más református iskolákat még 1919-ben megszüntették. Ilyenek tehát a husziták utódai, akiket Ön még szeptember második felében is harcra biztatott.”¹¹

Vasady jóindulattal állapítja meg, hogy Barth a csehek „körmönfont diplomáciájának” és „propagandájának áldozata lett”, amelyről „természetesen nem tehet”. A két évvel korábbi magyarországi és erdélyi látogatás és az arról készült beszámolók fényé-

⁸ Ld. Barth, Karl: *Offene Briefe 1935–1942* GA 5 (Zürich: TVZ, 2001), 107. A fenti részlet magyar fordítását ld. Ferencz Árpád (szerk.): *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról. Karl Barth és Vassady Béla levelezése*, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézet kiadványai 1, DRHE Debrecen 2007, 125–126.

⁹ Ld. Ferencz Árpád: *Világok vándorai*.

¹⁰ Uo. 124.

¹¹ Uo. 125.

ben¹² viszont igenis tehetett volna. Hiszen éppen a beszámolóból tűnik ki, hogy Barth tisztában volt a harmincas évek Kárpát-medencei helyzetével, az ott jelenlévő súlyos gondokkal, félelmekkel, nyomorúságokkal, a trianoni Magyarország és az utódállamok közötti temérdek feszültséggel, valamint azzal a számtalan sérelemmel is, amely a leszakadt magyar területek lakosait az új többségek részéről érte. A Hromádkához írt levél ilyen stílusú megírásával Barth valóban választott: a sarkított megszólalást magyarországi barátai megbántásának veszélye ellenére is szükségesnek tartotta.

A Hromádkához írt levelet Barth védelmezői leggyakrabban teológiai felelősségből következő erkölcsi megszólalásként, a cseh katonák Jézus Krisztus egyházának harcosaiként való bemutatását pedig a hitleri fasizmus elleni teológiai erőfeszítésként értékelik. Ezzel csupán az a gond, hogy ilyen nyíltan és keményen Barth később egyetlen más kérdésben (tehát pl. a kommunista terrorral szemben) sem fogalmazott. Vasady-nak küldött, 1938. nov. 9-i keltezésű válaszában panaszkodva állapítja meg, hogy magyar barátját „nem szívesen sorolja azok vegyes táborába, akik e levél kapcsán szemrehányásokkal halmozták el”.¹³ A felsorolásban viszont nemcsak a parancsszóra cselekvő német sajtót, hanem a holland és a svájci neokálvinistákat, a svájci vallásos szocialistákat, a svájci liberálisokat, sőt magát a létéért aggódó Német Hitvalló Egyház vezetőségét is megtaláljuk. Vasady irányában Barth keserűen fakad ki: „Et tu Brute? Muszáj volt azt a levelet megírnia?”¹⁴

Levelének további részében Barth azoknak a „félreértéseknek” a megfogalmazására törekszik, melyeken szerinte Vasady levele (és értelemszerűen a többi – nemcsak magyar – felelős keresztyén kritikusanak kifogásai is) alapulnak. Keményen állapítja meg, hogy magyarországi bírálói a Hromádkához írt levelet „csakis és teljes mértékben saját, Csehszlovákiával való nemzetiségi és területi vitáik szemszögéből olvasták”.¹⁵ A továbbiakban a Trianon utáni magyar fájdalmat számára egyszerűen komolyan vehetetlen és átélhetetlen „pátosznak” titulálva arról oktatja ki Vasadyt, hogy jelenleg ennél fontosabb kérdések is vannak. Majd arról is beszél, hogy a Hromádkához írt levelében semmiféle nemzeti vagy területi kérdéssel nem foglalkozott, sőt, még a szudéta-kérdéssel sem. A levél egyik kulcsrészlete a következő:

„Kedves kolléga úr, az országok és birodalmak határai a változó joggal és jogtalansággal együtt változtak, mióta ez a világ fennáll. Magyarország is leigázott idegen népeket és el is vesztette azokat (s ma újra leigáz népeket!)... Amíg tehát ilyen dolgokról van szó (melyek megítéléséhez egyebekben technikai ismeretekre van szükség, melyeket én nem birtoklok),¹⁶ addig legalábbis én óvakodnék akár egy magánlevélben is olyan szavakat használni, mint amilyeneket szeptemberben tudatosan és nyugodtan Prágába írtam. De létezik még egy teljesen más „határ” is, mint amilyenről a térképek szólnak. Erre a teljesen más határra kellett egész múlt nyáron és ősszel gondolnom. Arra a határra, melynek egyik oldalán olyan terület van, ahol az emberi dolgoknak – bár megközelítőleg sem tökéletes – rendje van, de legalábbis többé-kevésbé őszinte próbálkozások

¹² Ld. pl. Barth titkárnőjének, Charlotte von Kirschbaumnak Barth 1936-os útjáról szóló beszámolóját. Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 19–59.

¹³ Uo. 127.

¹⁴ Uo. 127.

¹⁵ Uo. 129.

¹⁶ A fenti mondat kapcsán óhatatlanul felmerül a kérdés: akkor milyen joggal nyilvánít véleményt az adott helyzetről?

ennek elérésére, ahol legalább van jog és szabadság és hely az egyház számára. A másik területen egy keresztyénellenes mítosz a maga totalitárius igényét az egész emberre és az emberi élet minden területére bejelenti, s ezzel a jogtalanságot és a rabságot elvé emeli, az egyházat belsőleg téve lehetetlenné. Ezen a határon a politikai probléma magától teológiaiává válik. [...] A nemzetiszocializmusban olyan erőről és akaratról van szó, amely a lelket akarja fogságba ejteni és megrontani.”¹⁷

A fenti megállapítás elvi szinten tulajdonképpen rendben volna, és minden további nélkül el is lehetne fogadni (ahogy 1938-ban el is lehetett), ha Barth részéről ugyanilyen következetességgel hangzott volna el a bíráló (akár szó szerint is!) a világháború után előretörő, majd a teljes brutalitásában 1956-ban megnyilatkozó kommunista zsarnokság felé. Hiszen minden túlzás nélkül: a szövegben csupán a „nemetiszocializmus” kifejezést kellene pl. „sztálinizmusra” vagy „kommunista diktatúrára” cserélni, hogy „a keresztyénellenes mítosz totalitárius igényére”, „a rabságot elvé emelő, az egyházat belsőleg ellehetetlenítő” törekvésre, „a lelket fogságba ejtő és megrontó” szándékra ráismerhessünk. Ez azonban – éppen Barth rendkívül beszédes hallgatása következtében – soha nem történt meg, noha Barth pontosan a Vasadyhoz címzett fenti levelének záradékában hangsúlyozza abbéli reménységét, miszerint Vasadyék „talán megértik egyszer, hogy akkor [ti. a Hromádkához intézett levél megírásakor] én jobban gondoltam a magyar egyházra és szóltam érte, mint azt most Önök tették.”¹⁸ A későbbi történelmi események fényében ez a magyar egyház felőli gondolkozás – és főleg az érte való megszólalás! – Barth részéről éppen a legsúlyosabb időkben maradt el.

Vasady és Barth közt a fenti kérdés kapcsán még egy levélváltás történt 1938–39-ben, noha megjegyzendő az is, hogy Barth csak Vasady ismételt (noha udvarias) felszólítása után volt hajlandó második válaszlevele megfogalmazására. Ezt a levélváltást is érdemes röviden áttekinteni, mert következményei nemcsak a további Barth–Vasady kapcsolat terén, hanem Barthnak az egész magyar keresztyénség és reformátusság iránti viszonyulásában is érezhetőek maradtak.

1938. dec. 2-i viszontválaszában Vasady ismét nagyon tisztelettudó hangon állapítja meg, hogy a Hromádkához intézett levél megcsonkított változata (ahogyan az a *Prager Presse* hasábjain megjelent) valóban háttérbe szorította a Krisztus egyházáért folytatott harc barthi gondolatát. Barth-tal szembeni bírálatait azonban több ponton is fenntartja éppen azzal a megokolással, hogy noha „tökéletesen megérti” a svájci teológust, ennek ellenére az az érzése, hogy levelezőtársa „némely pontokban légüres térben mozog a konkrét esetek helyett”.¹⁹ Vasady eme bírálata különösen az alábbiakban közölt Niebuhr-féle kritika fényében válik kulcsfontosságúvá, hiszen az észak-amerikai teológus 1957-ben pontosan ezt a légüres térbeli mozgást, a konkrét történelmi helyzetek felületes ismeretét vagy önkényes értelmezését, illetve a megszólalás szeszélyességét rója fel Barthnak. Vasady külön érdeme, hogy ezt a tipikusan barthi történelemszemléletet – ha ezt egyáltalán annak lehet nevezni – már 1938-ban észrevette és kifogásolta.

Vasady kritikáját a maga szó szerinti ségében is érdemes fontolóra venni, hiszen a csaknem két évtizeddel későbbi Niebuhr-bírálat minden alapgondolata fellelhető benne.

¹⁷ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 129–130.

¹⁸ Uo. 131.

¹⁹ Uo. 133.

Így pl. Barthnak a kommunista veszély iránti érzéketlenségét Vasady már ekkor, 1938-ban szóvá tette:

„Gondolja továbbá, hogy az a szerep, amelyet a Krisztus egyháza „védelmezésében” Csehszlovákiának tulajdonított, összeegyeztethető azzal, hogy ez az állam a Krisztust kimondottan üldöző Szovjetunióval kötött egyezséget? El lehet-e intézni ezt a kérdést néhány mellékmondatral, amint azt Ön az ezzel kapcsolatos nyilatkozataiban teszi?”²⁰

Barthnak éppen a fentebb említett svájci biztonságból történő megnyilatkozása Vasady találó észrevétele szerint magukat a német hitvallókat hozza lehetetlen helyzetbe. Ez az enyhe szóval tapintatlanságnak minősíthető viselkedés Barth részéről már csak amiatt is érthetetlen, mivel ő maga 1935-ig ugyanabban a hitleri rendszerben élt, és osztozott a német hitvallók sorsában. Így személyesen megtapasztalhatta a fasiszta diktatúra által behatárolt lehetőségeket, és a status confessionis-állapot következményeit. Vasady kérdése semmit nem veszített aktualitásából:

„Mit tanácsolt volna a háború kitörése esetén azon német állampolgároknak, akik a hitvalló egyházi vonalat képviselik s a nemzetiszocialista egyházpolitikával egyáltalán nem értenek egyet? Nem gondolja, hogy az Ön politikai teológiája őket igen nagy mértékben kínos döntés elé állította volna: az lett volna az érzésük, hogy vagy Krisztust és az ő egyházát árulják el, vagy hazájukat és nemzettársaikat!”²¹

A két évvel korábban Magyarországra és Erdélybe látogató Barth világos képet kaphatott a Kárpát-medence politikai és kisebbségjogi állapotáról is. Mindez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy a szembeszökően nyilvánvaló cseh nacionalizmus ellenére olyan túlzásokba bocsátkozzon, melyet Vasady szintén méltán kifogásol:

„Lehetséges-e egy nép harcát, mely korábban a határai között élő nemzeti-ségeket sok tekintetben szabadságuktól megrabolni igyekezett, szabadságharcnak nevezni, s ezt még ráadásul minden fenntartás nélkül a Krisztus egyházáért folytatott szabadságharcra azonosítani?”²²

Barth és Vasady kapcsolata ezen a ponton (és minden bizonnyal a fenti bírálatnak köszönhetően is!) hangnemében ugyan nem, de lényegét tekintve egészen megváltozott. Amint azt a későbbi események nyilvánvalóan igazolták, Barth ettől kezdve csak hűséges csatlósa, Josef Hromádka szemüvegén keresztül volt hajlandó a kelet-európai helyzet (és benne a magyar sors) értékelésére. Tulajdonképpen soha nem nyelte le Vasady azon megállapítását, mellyel a magyar teológus barátian tisztelettudó, noha megsemmisítő ítéletet mondott a Barth-féle dilettáns történelemértelmezés fölött:

„Kérem, kedves kolléga úr, tekintse ezeket a kérdéseket úgy, mint amelyeket egy olyan barát tett fel, aki az Ön politikai teológiáját legmesszebbmenően megérti, de ugyanakkor azt gondolja, hogy a konkrét kérdés sokkal bonyolul-

²⁰ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 133.

²¹ Uo.

²² Uo.

tabb annál, semhogy az Ön leegyszerűsített politikai teológiájának érvei a nemzetileg és fajilag érintett népeket lecsendesíteni tudnák.”²³

Talán mondanunk sem kell: Barthnak rendkívül kínos lehetett, mikor lényegében ugyanezt az értékítéletet 1957-ben Niebuhrtól is visszahallotta. A svájci politikai biztonságból elhangzó, „teológiai” jellegű aggodalomként feltüntetett szeszélyes politikai megnyilatkozásai következményét Barth pontosan azért nem vállalhatta fel, mert ez a teológia – és különösen annak kegyesen palástolt vagy éppen valós történelmi-politikai tájékozatlansága – valóban alkalmatlan volt arra, hogy határhelyzetekben az üldözöttek számára konkrét tanácsként, hiterősítő útmutatásként működhessen. Idevág Niebuhr megjegyzése, miszerint egyetért azzal a megállapítással, hogy Barthnak a politikai rendezhez való viszonyulása „a katakombák egyházának szánt gondolkodás”.²⁴

Mint fentebb említettük, Vasady ismételt (1939. márc. 6-i) udvarias felszólítására Barth végül 1939. ápr. 17-én válaszolt. Ebben a már kitört háború szemszögéből bírálja Vasady 1938-as habozását, majd világossá teszi, hogy számára Oroszország „a kisebbik rossz, melyet a nagyobb rossz elkerülése érdekében fel kell vállalni”.²⁵ Ezen a ponton Barth mintha letérne az általa addig szinte konokul képviselt abszolút álláspontok megszgyéről, és igazának fenntartása érdekében hajlandó a „teológiai magasságokból” a földi viszonylagosságok világában a relativitás nyelvén is megszólalni. Barth Vasady azon aggályára is válaszol, amelyet a magyar teológus a hitvalló német keresztyének lelkiismereti kényszere kapcsán fogalmazott meg. Válaszát már csak azért is érdemes megfigyelni, mert ez a viszonyulás teljesen hiányzik Barthnak a magyarországi Rákosi-féle kommunista-sztálini rendszer kapcsán tanúsított magatartásából. 1939. április 17-én még ezt írta Vasadynak:

„Hogy a német hitvalló keresztyének egy háború kitörése esetén mit tegyenek, vagy mit ne, nagyon komoly kérdés. Tudom nem is egy komoly emberről, hogy a végsőkre is elszánták magukat. (Aminthogy az sem kérdéses előttem, hogy ebben az esetben dezertálásokra és hasonló dolgokra is sor kerül majd.) Nem veszem a dolgot félvállról. De vajon hol van megírva kedves kollégám, hogy ilyen konfliktusokra semmi esetre sem kerülhet sor?²⁶ Véleményem szerint sem az Isten által fölének helyezett jog szerinti felsőbbséggel szembeni engedelmesség (Ön Kun Bélát annak tartaná??), sem a Németország iránti helyesen értelmezett szeretet nem kényszeríthet egy német embert arra, hogy a Hitler által elindított és kierőszakolt háborúban részt vegyen. Aki részt akar benne venni, az más okokból teszi majd.”²⁷

²³ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 134.

²⁴ Ld. alább Niebuhr 1957-es januári cikkét.

²⁵ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 136.

²⁶ A svájci biztonságól írt kioktató hangnem újfent leleplezi Barthot: hiszen 1935-ben éppen ő kerülte el ezt a típusú konfliktust a kényelmes bázeli professzorság habozás nélküli elfogadásával! Még véletlenül sem próbálta meg, hogy legalább egy ideig – a kölni katedra szakmai és egzisztenciális biztonsága nélkül ugyan, de a német hitvallók oldalán – Németországban tartson ki. Ehelyett két legyet ütött egy csapásra: az egyetemi rangsorban alacsonyabb kölni professzorságot a nevesebb, egyben biztonságos bázeli tanszékre cserélte (azaz karrier szempontjából egyértelműen felfele haladt), miközben mindezt a náci általi „üldözöttség” szükségzerű következményeként lehetett feltüntetni.

²⁷ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 137.

Noha a fentiekből rengeteg következtetés levonható, ehelyütt csupán két megállapításra szorítkozunk: Barth – Svájcból! – nem veszi ugyan „félvállról” a kérdést, viszont amikor személyesen konfliktusba került a hitleri rendszerrel, mely őt egyelőre nem fizikai létében, hanem csupán megélhetése és karrierje szempontjából veszélyeztette, azonnal döntött, és – az ő szavait parafrazálva – habozás nélkül „dezertált” Németországból. Vajon az összes német hitvalló – kis túlzással: egy egész nemzet – dezertálhat-e?

A másik megállapításunk Barth állásfoglalásának a Róma 13-án történő értelmezésén alapuló közvetlen teológiai és politikai következményeire vonatkozik. A fenti kijelentés alapján világos, hogy Hitler rémuralma esetében Barth a Róma 13-at kétségtelenül a következőképpen értelmezi: az Isten által fölényben helyezett jog szerinti (de zsarnoki) felsőbbség háborúra szólító parancsa igenis megtagadható. Sőt, mi több: kiemelten párhuzamba állítja Hitler és Kun Béla uralmát, értelemszerűen felmentve mindkettő alattvalóit az irántuk tanúsítandó engedelmség bibliai kötelezettsége alól. A kommunista diktatúrát megélt magyar keresztyénként magam is lelkesülten fogadnám a fenti kijelentést, ha nem sajnálna belém ismét a háború után oly gyakran megtapasztalt – sajnos, nagyon is jellemzően barthi – kettős mérce: eszerint Sztálin, Rákosi, Kádár és még ki tudja hány kommunista vezér rémuralma nem volt a Hitleréhez vagy a Kun Bélaéhoz hasonlítható, tehát a Róma 13 fenti értelmezése az ő esetükre nem vonatkozik? Mivel Barth 1948-as magyarországi látogatásának és a világháború után képviselt, a Róma 13 kapcsán a fentiekől nyilvánvalóan eltérő teológiai álláspontjának egyik kulcskérdése éppen ennek a náci-kommunista analógiának a határozott visszautasítása volt, a dilemma igenis feloldhatatlan: Barth 1956-os hallgatása nem egyszerű visszavonulás, hanem saját korábbi gondolkodásával és abszolút értelmű (így gyakran politikai felelőtlenességgel terhes) kijelentéseivel szembeni súlyos következetlenség.

A kérdést parlagian egyszerűvé téve: ha a németekkel szembeszálló cseh katona 1938–39-ben a Krisztus egyházáért harcolt, akkor az orosz tankokkal szemben a végső reménytelenség határán küzdő, sokan a serdülőkor elérése előtt hazájuk védelmében hősi halált halt „pesti srácok” kiért, miért harcoltak 1956-ban? Mert hogy (legalábbis Barth szerint) a Krisztus egyházáért nem, ez nyilvánvaló a neves teológus beszédes hallgatásából. Miért csak a cseh nemzet, a cseh haza szabadságán állhatott vagy bukhatott a Hromádkához írt levél értelmében „emberi számítás szerint egész Európa (s talán nem csupán Európa) szabadsága”? Ezzel szemben a magyar haza, a magyar nemzet vérbefojtott szabadsága 1956-ban még egy nekrológot sem ért meg?

Barth érthetetlen magatartását nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben sem lehetett könnyen feldolgozni. E beszédesen szégyenteljes hallgatás erdélyi „receptiójáról” tanúskodik még a Ceaușescu-féle rémuralom kezdetén Dr. Nagy András (akkor már nyugalmazott) kolozsvári református teológiai tanárnak 1966. május 24-én Barthhoz intézett levele. A kommunista rendőrállam titkosszolgálat mindent és mindenkit folyamatosan ellenőrzött: ez a félelem tartotta fenn a romániai proletárdiktatúrát. Ennek ellenére Nagy András óvatosan, de mégis félreérthetetlen határozottsággal – mely számára akár végzetes is lehetett volna – a következőket írja Barthnak:

„Ön ma – akárcsak annak idején Kálvin – mint egykönyvű író: értsd: mint egyetlen témának, az emberiség tulajdonképpeni kérdésének – embere, sokat írt, és nem csak megszólalt bizonyos életkérdésekben, hanem a mi Istenünk beszédének az Úr Igéjének szorításában, a Szent Lélek indítására, saját felelőségére, életét is veszélyeztetve állást foglalt és állásfoglalásra készített milliókat, többek között, amikor kimondta: „résistez! résistez!” (1938). Későbbi

események közepette szívesen hallottunk volna Öntől egy hasonló, a szenvedő emberek érdekében kimondott „résistez!”-t.”²⁸

A fenti idézet zárómondatában Nagy András valószínűleg nem félelemből, hanem Barth iránti tapintatból nem pontosított. Kétségtelen viszont, hogy „a szenvedő emberek érdekében” elhangzó Barth-féle „résistez” nemcsak 1956-ban, hanem általában – a kommunista elnyomás szinte minden aspektusát tekintve – üzenetértékű módon elmaradt. A nagy emberek hallgatása is beszédes – különösen akkor, ha ilyen körülmények között éppen a dogmatikus és az etikus hallgat. Magyar teológusként sajnos a kérdés szükségszerű továbbgondolása, és az egész – vélt vagy valós – magyar Barth-recepció sommás értékelése elől sem menekülhetek: 1956 után ugyan miféle relevanciája lehet magyar vonatkozásban akár a legmagasztosabb nyelven megfogalmazott, de végső soron „az első szeretetet” csúfosan cserbenhagyó, a Hromádka-féle árulókat továbbra is önelégülten ajánrózó barthi teológiának, horribile dictu: barthi etikának? Hiszen Barth 1948-ban még teológiai szempontból is odáig ment, hogy a Róma 13-ra vonatkozó 1939-es álláspontját is az ellenkezőjére változtatta – csak ne kelljen a magyar kereszténynek kommunizmussal szembeni ellenállási kényszerét elfogadnia.

A Barth–Vasady levélváltásra visszatérve: e második, Vasadyhoz küldött levél végén Barth így fogalmaz: „tegnap megválaszoltam egy erdélyi ember [ti. Karl Reinerth százsz lelkész] levelét is. Az sokkal rosszabb volt, mint az Öné”.²⁹ Ez a záradék jelzi különben a Barth–Vasady „levelezés” tulajdonképpeni végét – legalábbis Barth részéről. Ettől kezdve ugyanis 1960-ig Barth egyetlen levelet sem ír Vasadynak, és az 1960. június 20-án írt (egyben utolsó) levele is csupán szájalmasan átlátszó mentegetőzés amiatt, hogy a Svájcban tartózkodó Vasady felajánlása ellenére – aki szerint „talán ezen a földön utolsó alkalommal” találkozhatnak – pihenési igénye miatt nem tud Vasadyval és feleségével találkozni.³⁰

A Vasady–Barth „levelezés” a második világháború után – az 1948-as amszterdami személyes találkozást kivéve – tulajdonképpen Vasady Béla és Charlotte von Kirschbaum között folyt, rendszerint úgy, hogy nagyjából Vasady minden második, harmadik vagy éppen negyedik levelére érkezett a rendkívül udvarias, de a nyugati diplomáciai levelezésben csupán közepesen iskolázott szem számára is nyilvánvalóan elutasító válasz. Ami csupán az 1948 és 1966 között lezajlott személyes levélváltásokból kiderül, bőségesen elegendő annak megállapításához, hogy Barth titkárnoájának (kétségtelenül Barth-től származó) egyetlen megbízatása abban állt, hogy Vasady minden kezdeményezését és közeledő szándékát a legmagasabb fokú udvariasság mellett ugyan, de hiánytalanul visszautasítsa. Ennek a viszonyulásnak a következtében „esett kútba” többek között:

1. a Vasady Béla által Barth 70. születésnapjára szerkesztendő ünnepi gyűjteményes kötet gondolata,³¹

²⁸ Az eredetileg németül írt levél magyar fordításáért, illetve a fenti idézetnek a figyelmembe való ajánlásáért Dr. Juhász Tamás professzor úrnak tartozom köszönettel. Nagy Andrásnak két, Barthhoz intézett levelét Juhász Tamás korábban a kolozsvári teológusok lapjának, a *Quo Vadis*nak hasábjain tette közzé, illetve a Nagy András századik születésnapja alkalmával Kolozsváron tartott szimpóziumon ismertette. Beszámolója szerint mindkét levél eredetije a bázeli „Karl-Barth-Archiv” kéziratárchívában található. A fenti részletet is az ő fordításában közlöm.

²⁹ Ferencz Árpád: *Világok vándorai*, 138.

³⁰ Uo. 169–170.

³¹ Ld. Charlotte von Kirschbaum 1953. júl. 9-én Vasadyhoz írt levelét: Uo. 162–164.

2. a Vasady által még 1952 végén szorgalmazott 1954-es amerikai találkozás,³²
3. a Vasady körlevele, melyben a *Theology and Life* „A nevetés ideje” című rovata részére Barth-anekdotákat gyűjtött volna össze,³³
4. a végre Európába (és Svájcba!) látogató Vasady-házaspár találkozási kezdeményezése („talán ezen a földön utolsó alkalommal”),³⁴
5. és a szintén Vasady által indítványozott, a *The Association Press* által kiadandó *Teológia önéletrajzokban* (Theology in autobiographies) kiadványsorozat.³⁵

Az elmúlt évek során elszenvedett – nemegyszer indokolatlan – visszautasítások keserű emlékét magában hordozó Vasady ezen utóbbi levelében a szinte teljes önmegálázásig elmenően így ír: „Könyörgök Önnek a Krisztus nevében, hallgasson őszinte felkérésünkre! Remélem, hogy minél hamarabb hallhatok Önről”.³⁶ És noha a fentiek megírásától Barth haláláig jó hét esztendő telt el, melynek során Vasady nem feledkezett meg Barth 80. születésnapjáról sem,³⁷ az amerikai emigrációban élő, egykori mesterének „a Krisztus nevében könyörgő” magyar teológust sem Barth, sem az ő „Cseresznyefa kisasszonya” egyetlen sorra sem méltatta. Sajnos, valóban tanulságos levelezés...

A fentiek ismeretében talán nem túlzás kijelenteni, hogy Barth egész egyszerűen soha nem bocsátotta meg Vasadynak az 1938–39-ben a Hromádka-levél kapcsán megfogalmazott – enyhén szólva: nem minden teológiai alapot nélkülöző – kritikáját. És tette mindezt annak ellenére, hogy Vasady, aki jól ismerte a Barthra vonatkozó (főleg 1956 kapcsán megfogalmazott) észak-amerikai bírálatokat, magyar teológus léteire – feltehetően komoly önfegyellemmel – soha, még a leghalványabban sem utalt a mester érthetetlen magatartására.

Josef Lukl Hromádka és a cselekvő árulás teológiai etikája

Barth 1956-os hallgatásának konkrét okaira következő írásunkban³⁸ – tanítványainak levele kapcsán – még visszatérünk. A továbbiakban a készséges Barth-tanítványnak, Josef Hromádkának a magyar szabadságharcra kapcsolatos viszonyulását mutatjuk be röviden. Amint azt az alább közölt cikkében Niebuhr is kiemeli, Hromádka 1956 kapcsán Barthnál is tovább ment: amíg a mester hallgat, a tanítvány megszólal – no nem azért, hogy enyhítse, hanem, hogy sóval behintse a levert szabadságharc döbbenetéből még fel sem ocsúdott magyarok sebeit. Az 1956 kapcsán megfogalmazott Hromádkaféle állásfoglalás³⁹ – mellyel nemcsak a Kádár-kormány legitimitását, hanem a szovjet beavatkozást is védelmezte – egészen új megvilágításba helyezi a cseh származású Barth-tanítvány „ellenállói” (és egyben erkölcsi) hitelét is. Ilyenformán már nem is

³² Ld. Vasady 1952. dec. 20-án Barth-hoz és Charlotte von Kirschbaumhoz írt levelét, melyben Barthot előadássorozatra invitálja: Uo. 160. Vö. Vasady 1954. aug. 31-én Evanstonból írt levelével: Uo. 165.

³³ Ld. Vasady 1959. márc. 26-án írt levelét és az egy nappal korábban datált, viszont a Barth megbízásából von Kirschbaum kisasszony által sommásan lemondott körlevelét: Uo. 166–167.

³⁴ Ld. Vasady 1960. jún. 17-én Heidelbergből kelt levelét és Barth 1939 óta egyetlen (és egyben utolsó), a személyes találkozást elutasító jún. 20-i válaszát: Uo. 169–170.

³⁵ Ld. Vasady 1961. aug. 3-án kelt levelét: Uo. 171–173.

³⁶ Uo. 173.

³⁷ Ld. Vasady 1966. máj. 5-én kelt születésnapjára írt köszöntőjét: Uo. 174.

³⁸ Mint fentebb jeleztük, a *Református Szemle* soron következő számában Barth angol anyanyelvű hallgatóinak Niebuhr itt közölt első cikkére adott válaszát és Niebuhr viszontválaszát bocsátjuk az olvasók rendelkezésére.

³⁹ Hromádka állásfoglalásának szövegét ld. pl. M. Stöhr (szerk.): *Der Geschichte ins Gesicht sehen*, Kaiser Verlag, München 1977, 250ff.

csodálkozhatunk azon, hogy a szovjet brutalitást mind Magyarország, mind Korea esetében dicsőítő opportunistá Hromádka 1958-ban Hruscsovtól személyesen vehette át a Lenin-békedíjat – melyet később, 1975–76-ban maga Kádár János is „kiérdemelt”. Hromádka előtt – egyházi személyként – Hewlett Johnson, a canterbury-i hírhedt „vörös főesperes” 1951-ben Sztálin-békedíjat kapott. Maga Hruscsov is csak Hromádka után egy évvel, 1959-ben kaphatta meg a Lenin-békedíjat. Az egy helyre tartozók előbb vagy utóbb ugyanoda is kerülnek...

A kérdés pikantériájához tartozik, hogy ugyanezekben az években Hromádka az Egyházak Világtanácsa (World Council of Churches) Végrehajtó Bizottságának (Executive Committee) is tagja maradt. A kérdés önmagától fölmerül: Barth 1956-ban nemcsak Magyarország esetében „hallgatott”, hanem Hromádka minősíthetetlen árulásának vonatkozásában is. Amennyiben ez utóbbi, mondhatni kettős „hallgatása” valóban „argumentum ex silentio”, a dilemma ismételen fennáll: valóban azért hallgatott-e Barth, mert megdöbbsent, vagy sokkal inkább amiatt, hogy még ebben a szélsőséges formában is egyetértett Hromádka irányvonalával? Az Egyházak Világtanácsa ebbéli (azaz Hromádkát 1956 után is „futtató”) cinkosságának értékelése túlmutat jelenlegi vizsgálódásunk keretein, noha a kérdés feltérképezése minden bizonnyal megérint a fáradságot.

Barth és Hromádka viszonyulásának összehasonlítása során a nagyapám által emlegetett régi mondás jut eszembe: „csak a középszerű tanítvány nem szárnyalja túl a mesterét”. Ebben az esetben viszont – sajnos – a mester alulmúlásáról van szó, mely ellen azonban Barth nem tiltakozott. Ennek megtételére pedig egyháztörténeti példa is kínálkozik: a negyedik század második felében Athanasziosz nehéz szívvel ugyan, de egy adott pillanatban kényszerűen elhatárolta magát az őerte rajongó tanítványától, mikor rádöbbsent arra, hogy Laodikeiai Apollinarisz gondolkodása megengedhetetlen szélsőségek irányába tolódik.

Hromádka személyisége és erkölcsi hitele feltehetően csak azok számára „vitatható”, akik – talán éppen Barth módján – a bonyolult teológiai, politikai és etikai eszmefuttatások következtében egyszerűen elveszítették a józan erkölcsi értékrend iránti érzéküket. Pedig ezt az értékrendet éppen a magyar szabadságharc vérfürdője egyszerűsítette le ismét, a közömbössé vált Európa számára hamisítatlanul szovjet módon megrendezett, döbbenetes „szemléltető” oktatással. Ez a teljesen leegyszerűsített erkölcsi értékrend Albert Camus 1957-es megfogalmazásában így hangzik:

„A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben. A magára maradt Európában csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat.”⁴⁰

A fentiek értelmében már sokkal könnyebb a Hromádka-félék erkölcsi besorolása. Ilyen irányú kísérletek – Istennek hála – elég nagy késéssel ugyan, de napjainkban is meg-megszületnek. Példaként a Jonathan Luxmoore és Jolanta Babiuch brit udvariassággal átitatott, következőképpen módfelett kíméletes megfogalmazását idézhetjük:

⁴⁰ Camus, A.: *A magyarok vére* (1957); <http://hungaria.org/projects.php?projectid=4&menuid=288> (megnyitva: 2008. dec. 25).

„Hromádka sosem volt egyszerű kollaboráns, viszont tévesen ítélte meg a kommunista hatalom mesterkedéseit, és így azon *hasznos idioták* [„useful idiots”] egyike lett, akiknek jóindulatát – Lenin sürgetésére – a Lenin csatlósainak kellett kiaknázniuk.”⁴¹

Amint az a magyar szabadságharc kapcsán közzétett állásfoglalásából kitűnik, Hromádka „jóindulatának” hiányára a szovjet hatalom igazán nem panaszkodhatott. A fájó dolog csupán az, hogy Barth sem. Mivel elég régóta tudjuk, hogy a magyar 56-ot nem csekély mértékben éppen az Egyesült Államok vezetése árulta el, talán nem szükségtelen annak a felemlítése, hogy a presbiteriánus lelkészcsaládból származó John Foster Dulles, az Egyesült Államok külügyi államtitkára (és a CIA akkori elnöke, Allen Welsh Dulles fivére) a magyar szabadságharc kritikus napjaiban olyan értelemben fogalmazott, hogy az USA nem örülne egy olyan államnak Kelet-Európában, amelyet nem kellő barátság fűz a Szovjetunióhoz. Moszkva elérte a célzást: így Dullesnek és magának Eisenhower elnöknek köszönhetően⁴² Budapest napokon belül romokban hevert, hosszú évtizedekre maga alá temetve a magyar és a közép-európai szabadság reményességét. A történelem furcsa fintora, hogy az 1956-os magyar szabadságharc két hírhedt külföldi árulója – Dulles és Hromádka – már 1948-ban szinte prófétai előképét nyújtotta majdani hozzáállásának: 1948-ban, az Egyházak Világtanácsa első, Amszterdamban tartott nagygyűlésén ugyanis ők ketten képviselték a vasfüggöny két oldalát: John Foster Dulles a nyugati-tőkés, Josef L. Hromádka pedig a keleti-kommunista világ képviselőjeként szónokolhatott.

*

Reinhold Niebuhr alább közölt írásához előjáróban talán annyit fűzhetünk még, hogy az általa említett magyarországi személyiségek bel- és külpolitikai, valamint egyházi szerepének értékelése kívül esik jelen vizsgálódási körünkön. Jelen tanulmány elsődleges célja ugyanis Niebuhr 1957-es Barth-kritikájának a megírástól számított fél évszázad múltán a magyar keresztyén közösség számára történő hozzáférhetővé tétele, illetve e bírálat fényében Barth hallgatásának a rendelkezésre álló adatok alapján történő vizsgálata volt. Az elemzés során természetesen nem kerülhetjük el a Barth-féle gondolkodás múltbeli és jelen relevanciájának értékelését, még akkor sem, ha ezáltal számos múltbeli előfeltételezés, alaptalan mítosz vagy megszépítő szándékú kegyes túlzás helyenként óhatatlanul szertefoszlik. Az 1956 óta eltelt több mint öt évtized feltételezhetően elegendő ahhoz, hogy az akkori bármennyire rideg valósággal, valamint annak mai – nem utolsósorban teológiai – következményeivel a mégoly kedves és örö-

⁴¹ „Hromádka was never a simple collaborator. But he misjudged the workings of communist power and became one of the ‘useful idiots’ whose good intentions Lenin had urged his henchmen to exploit.” Ld. Jonathan Luxmoore és Jolanta Babiuch: *Vatican and the Red Flag: The Struggle for the Soul of Eastern Europe*, Continuum 2000, 84.

⁴² Eisenhower elnök Titón keresztül jelezte Hruscsovnak, hogy országa nem kíván beavatkozni a magyarországi helyzet rendezésébe. Ez nagyjából „zöld utat” jelentett az orosz tankok számára. Ez ügyben ld. pl. Michael Feighan ohioi demokrata képviselőnek 1960. júl. 20-án Buffalóban elhangzott, az USA vezérkarát leleplező beszédét, aki szerint 1956. nov. 2-án az USA államtitkársága a következő távirati üzenetet közvetítette Tito jugoszláviai elnöknek: „Az Egyesült Államok nem tekint kedvezően a Szovjetunió határain elhelyezkedő olyan kormányokra, melyek barátságtalan viszonyban vannak a Szovjetunióval”. Ld. http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JZS/is_23_22/ai_n24995977/pg_2 (megnyitva: 2008. dec. 25): „The Government of the United States does not look with favor upon governments unfriendly to the Soviet Union on the borders of the Soviet Union.”

költ hamis illúzióktól mentesen szembenézhesünk. Amennyiben ez az értékelés a Vasady Béla 1938-as és a Reinhold Niebuhr 1957-es (helyenként döbbenetesen egybehangzó) kritikája mellett Karl Barth bizonyos fokú „mítosztalanítását” is jelenti, ennek következményeit huszonegyedik századi magyar rendszeres teológusként kénytelen lesz felvállalni.

Reinhold Niebuhr:
Why is Barth silent on Hungary?
(*The Christian Century*, 23 Jan. 1957, 108–110)

The whole world has been thrilled by the spontaneity and the stubbornness of the Hungarian rebellion against Russian despotism. As George Kennan and Bedell Smith predicted, the monolithic structure of communist tyranny cracked first in the satellite nations, where patriotism united with love of freedom to offer resistance; and Poland and Hungary were the first to offer resistance. We need not now go into the details of the difference between the Poles, who were able to contain their revolution within peaceful Titoist limits, and the Hungarians, who were so outraged by the Russian guns turned on peaceful demonstrators that their hatred of the oppressor knew no bounds. They sought absolute freedom from Russia; and their revolution was suppressed in a bloodbath which has destroyed permanently whatever prestige still adhered to the Communist ideology in Eastern Europe and among the intellectuals and neutralist theologians of the Continent. It is enough to record that the regime in Hungary, which seemed to have the uneasy acceptance of the people, was proved by recent events to have been so oppressive that it piled up resentments, resulting in a heroic defiance which astonished and thrilled, as well as saddened, the whole world.

Reinhold Niebuhr:
Miért hallgat Barth Magyarország kapcsán?
(*The Christian Century*, 23 Jan. 1957, 108–110)

Az egész világot megrázta az orosz önkényuralom elleni magyar felkelés spontaneitása és elszántsága. Ahogy George Kennan⁴³ és Bedell Smith⁴⁴ megjósolták, a kommunista zsarnokság monolitikus szerkezete először a szatellit-országok⁴⁵ kebelében repedt meg, ott, ahol a hazafiság a szabadság szeretetével egyesült, hogy lehetővé tegye az ellenállást: és [valóban] Lengyelország és Magyarország voltak az elsők, akik ellenállást tanúsítottak. Nem szükséges részleteznünk a lengyelek és a magyarok közötti különbségeket: az előbbiek meg tudták tartani forradalmukat a békés titoista határok között, az utóbbiak viszont annyira felháborodtak a békés tüntetők ellen fordított orosz fegyverek miatt, hogy az elnyomó elleni gyűlöletük nem ismert határt. Teljesen meg akartak szabadulni Oroszországtól; forradalmuk vérbefojtása pedig végérvényesen megsemmisítette a Kelet-Európában, valamint a földrész értelmiségi rétegének és semleges álláspontú teológusainak körében a kommunista ideológiához még mindig hozzákapcsolódó bámféle megbecsülését. Elegendő megállapítanunk, hogy a magyarországi rezsimről – melyről úgy tűnt, hogy az emberek kelleetlenül [ugyan, de] elfogadták – a közelmúlt eseményei bebizonyították: annyira elnyomó [rendszer ez], hogy olyan elkeseredettséget halmazott fel, mely az egész világot meghökkentő, megrázó és elszomorító hősiesség ellenszegülést eredményezett.

⁴³ George Frost Kennan (1904–2005) amerikai diplomata, politológus, történész, az USA egykori szovjet, majd jugoszláviai nagykövete.

⁴⁴ Walter Bedell Smith tábornok (1895–1961), Eisenhower elnök kabinetfőnöke, a CIA igazgatója, majd az USA szovjet nagykövete.

⁴⁵ Az angol „nation” kifejezés a magyarban nemcsak nemzetet, hanem országot, sőt akár társadalmat is jelenthet. A fordításban mindig az aktuális szövegkörnyezetnek megfelelően igyekeztem magyarítani.

I.

Our purpose is to analyze the record of Europe's most famous and imaginative theologian, Karl Barth, in relation to recent Hungarian history. Nothing in that record can dim the theological achievements of this man, who was the chief instigator of the neo-Reformation theology, which challenged the liberalism in religious and secular society that had reigned in Western culture in the 19th century and was finally destroyed by the historical realities culminating in the First World War.

Nor can Barth's record on Hungary change the glory of his relation to the resistance movements in the Nazi period, though it is now obvious that that resistance was dictated by personal experiences with tyranny and not by the frame of his theology, which was, before Hitler as now, too "eschatological" and too transcendent to offer any guidance for the discriminating choices that political responsibility challenges us to. Barth was the theologian of the antinazi resistance in the whole of Europe. In his famous letter to Hromádka (who is ironically involved with him now in the toils of neutralism), he went so far as to say that a Czech soldier fighting the Germans would be serving Christ. His partisanship was probably too extreme, as his neutralism now is too indiscriminating. But let past history stand. Karl Barth will of course be properly scornful of any attempt to judge his theology by its political fruits; he would have it judged by its adequacy in interpreting "the Word of God." But let us be Scriptural and follow the axiom, "By their fruits shall ye know them," remembering that political justice and wisdom must be one of the fruits by which any system of thought is to be judged.

I.

Jelen célunk annak tételes elemzése, hogy Európa leghíresebb, nagy képzelőtehetségű teológusa, Karl Barth, miképpen viszonyult Magyarország közelmúltjához. E számbavétel egyetlen eleme sem homályosíthatja el annak az embernek a teológiai megvalósításait, aki az új-reformatori teológia fő ösztönzője volt: [azé a teológiáé], amely kétségbe vonta a vallásos és világi társadalom liberalizmusát, mely a tizenkilencedik századi nyugati kultúrában uralkodott, míg végül az első világháborúban csúcsosodó történelmi valóság megsemmisítette.

Továbbá, Barth Magyarországhoz való viszonyulása nem homályosíthatja el a náci korszak ellenálló mozgalmaival való kapcsolatának dicsőségét, noha mostanra már világos, hogy arra az ellenállásra a zsarnoksághoz fűződő személyes tapasztalatok és nem önnön teológiai megfontolásai indították. Teológiája ugyanis mind Hitler előtt, mind napjainkban túlságosan „eszkatológiai” és túlságosan transzcendens volt és maradt ahhoz, hogy bármiféle eligazítást nyújthasson olyan éles döntések meghozatalához, melyekre a politikai felelősség szólít bennünket. Barth az egész Európa náci-ellenállásának teológusa volt. Hromádkához írt híres levelében (aki jelenleg furcsamód vele együtt került a semlegesség csapdájába) egészen odáig ment, hogy kijelentette: a németek ellen harcoló cseh katona Krisztust szolgálja. Partizánakciója feltehetőleg túlságosan szélsőséges volt, ugyanúgy, ahogy jelenlegi semleges [megnyilvánulása] sem [tanúskodik] a megkülönböztetés képességéről. De ne bolygassuk a múltat. Karl Barth természetesen annak rendje és módja szerint lenézne minden olyan próbálkozást, mely az ő teológiáját annak politikai gyümölcsei alapján akarná megítélni; szerinte az ítélet arra vonatkozhat, hogy [teológiájában] mennyire értelmezte helyesen „Isten Igéjét”. De hadd legyünk biblikusak, és kövessük a szabályt: „gyümölcsöikről ismeritek meg őket”, emlékezvén arra, hogy a politikai igazságosság és bölcsesség azon gyümölcsök egyike kell legyen, melyek alapján bármely gondolatrendszer megítélhető.

What has all this to do with Hungary and its revolution? The link is established by Barth's intimate connection with the Reformed Church of Hungary and by the confusing advice he offered it. Barth was, in fact, a kind of unofficial pope of the Hungarian Reformed Church. When the church adopted a new constitution it submitted the articles to Barth for approval. When the Communist government dismissed Bishop Ravasz and suggested the election of Bishop Berczky, the church leaders asked Barth whether it was correct to elect a bishop favored by the government. Barth answered that the favor or disfavor of the government should be irrelevant to the church if the opinions of the bishop were theologically correct. Berczky was in fact a devout, theologically correct and timid man. So he was acceptable to both Barth and the Communist government, and so he was elected. That government, it should be recalled, was headed by the notorious Rakosi, who had contrived the execution of the other leader, Rajk. Both men were implicated in "Titoism" – a crime in Stalin's eyes – and Rakosi saved himself by sacrificing his partner. Rakosi was dismissed just before the revolution in the vain effort to appease the wrath of the Hungarian people.

Another bishop was appointed—John Peter, who was certainly not "theologically correct" because he has since confessed that he was a Party member; but it is not recorded that Barth gave him the imprimatur. Peter did represent the church at Evanston, though the state department kept him under surveillance, knowing his now confessed record, as the

Mi köze van mindennek Magyarországhoz és annak forradalmához? A kapcsolatot Barthenak a Magyar Református Egyházhoz fűződő belsőszékes viszonya és az annak adott zavaros tanácsa teremti meg. Barth tulajdonképpen a Magyar Református Egyház amolyan nem hivatalos pápája volt. Mikor az egyház új alkotmányt fogadott el, a tételket jóváhagyás végett megküldték Barthnak. Amikor a kommunista kormány menesztette Ravasz püspököt, és Berczky püspök⁴⁶ megválasztását sugalmazta, az egyházi vezetők Barthot kérdezték meg afelől, hogy helyes-e egy, a kormány által támogatott püspököt megválasztani. Barth azt válaszolta, hogy a kormány támogatása vagy elutasítása mellékes kell legyen az egyház számára, amennyiben a püspök nézetei teológiaiilag helyesek. Berczky tulajdonképpen kegyes, teológiaiilag helyesen gondolkodó és félénk ember volt. Így mind Barth, mind a kommunista kormány számára elfogadható volt, tehát megválasztották. Megjegyzendő, hogy az illető kormány vezére a hírhedt Rákosi⁴⁷ volt, aki a másik vezér, Rajk⁴⁸ kivégzését véghezvitte. Mindketten részt vettek a Sztálin szemében bűnnek számító „titoizmusban”, Rákosi pedig a társa feláldozásával mentette meg önmagát. A magyar nép haragjának enyhítését célzó hiábavaló próbálkozásként Rákosit röviddel a forradalom előtt menesztették.

Egy másik püspököt neveztek ki: Péter János⁴⁹, aki biztosan nem volt „teológiaiilag helyesen gondolkodó”, hiszen azóta bevallotta, hogy párttag volt; mindazonáltal nincs nyoma annak, hogy megválasztásához Barth hozzájárult volna. Péter János képviselte egyházát Evanstonban, noha az államhatalom megfigyelés alatt tartotta, hiszen ismerte az azóta beval-

⁴⁶ Berczky Albert (1893–1966), 1945 és 1946 között kultuszminisztériumi államtitkár, 1948-tól (Ravasz László utódként) 1958-ig a Dunamelléki Egyházkerület püspöke, 1951-től a Zsinat lelkészi elnöke.

⁴⁷ Rákosi Máttyás (1892–1971) a II. világháború utáni korszak egyik legvéresebb magyar kommunista diktátora, „Sztálin legjobb magyar tanítványa” volt. 1952–1953-ban a minisztertanács elnöke. Konceptiók elindításáért, 1950 és 1953 között szinte milliónyi ember meghurcoltatásáért tehető felelősé.

⁴⁸ Rajk László (1909–1949) kommunista politikus, 1946-tól belügyminiszter. Létrehozta az ÁVO-t (az ÁVH elődjét), megindítja az első koncepciók pereket. 1948 augusztusától 1949. május 20-ig magyar külügyminiszter volt, majd a Rákosi által ellene indított per következtében 1949. okt. 15-én kivégezték.

⁴⁹ Péter János (1910–1999) református lelképásztor, 1948-tól – Révész Imre utódként – a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, később a Magyar Népköztársaság külügyminisztere.

church leaders did not. Needless to say, Bishop Peter gave Evanston some very pious accounts of the church in Hungary; and, also needless to say, he confused some church leaders outside Hungary. But he did not confuse the faithful pastors and people of the Hungarian churches. Many of these have since perished in the revolution and thousands of them have fled their fatherland.

Barth had a rather triumphant tour in Hungary, and all his thoughts about the issues of church and state in a tyranny are faithfully recorded in his collection of occasional writings entitled *Against the Stream* (1954). A Hungarian Christian asked him, for instance, whether it was right for a Christian to cooperate with a Communist government. Barth answered: "We shall never see a state either in its pure form as an ordinance of God or in its complete diabolical perversion. These are the two frontiers between which history moves." Thus the possibility of a diabolical government's appearing in history was excluded in principle. This did not change the fact that the Hungarians had direct experience of the demonic in their own government.

If one inquires why a man of so wise and robust a mind as Karl Barth should have come to such false conclusions in a specific historical case, and why he should have been so sure of himself that he did not inquire of the Hungarian Christians instead of lecturing to them, one must look for the answer in the confidently held theological frame of reference, and also in the lower political frame of reference. One must inquire about the latter as well as the former, for even a theologian who thinks he can solve everything by drawing on the wisdom of the "Word of God" is a man who makes his decisions about proximate ends according to his political presuppositions.

lott múltját, miközben az egyházi vezetők nem tudtak erről. Mondanunk sem kell, hogy Péter János püspök Evanstonban nagyon kegyes beszámolókat tartott a magyarországi egyházzal; és szintén fölösleges megemlítenünk, hogy néhány Magyarországon kívüli egyházi vezető is megtévesztett. Viszont nem tévesztette meg a magyar egyházak hűségeseit és népét. Közülük azóta sokan elvesztek a forradalomban, és ezrek menekültek el szülőhazájukból.

Barth valóságos diadalutatót járt be Magyarországon. A zsarnokságban létező egyház-állam viszonyhoz fűződő minden gondolatát híven őrizi a *Szemben az árral* (1954) című, Barth alkalmi írásait tartalmazó válogatás.⁵⁰ Egyik magyar keresztyén például megkérdezte tőle: keresztyénként helyes-e együttműködni a kommunista kormánnyal? Barth így válaszolt: „Soha nem fogjuk látni sem az Isten rendelésének megfelelő tiszta formájú államot, sem annak teljesen ördögi, elfajult változatát. E két határeset között mozog a történelem.” Barth így elvi szinten kizárta az ördögi kormányzás történelmi megjelenésének lehetőségét. Ez nem változtatott azon a tényen, hogy a magyarok közvetlenül tapasztalták önnön kormányuk démonosságát.

Ha valaki arra kíváncsi, hogy egy ennyire bölcs és hatalmas értelemmel rendelkező ember, mint Karl Barth, az adott történelmi helyzetben miképpen juthatott ilyen hamis következtetésekre, és miért volt annyira magabiztos, hogy a magyar keresztyének kioktatása helyett inkább kérdezősködött volna tőlük, annak a választ Barth határozottan képviselt teológiai, valamint az alacsonyabb szintű politikai keretgondolkodásában kell keresnie. Mind az utóbbit, mind az előbbit meg kell vizsgálni, hiszen még az a teológus is, aki úgy gondolja, hogy „az Isten Igéjének” bölcsességére hagyatkozva mindent megoldhat, szintén ember, aki a közeli dolgokra vonatkozóan saját politikai előfeltételezései alapján dönt.

⁵⁰ Barth, Karl: *Against the Stream: Shorter Post-War Writings, 1946–52*. (*Szemben az árral: Háború utáni rövidebb írások 1946–52*) New York, Philosophical Library, 1954. Az itt közölt Niebuhr-cikk minden Barhtól származó idézete ebben a válogatásban található.

II

Karl Barth's theological framework is defective for wise political decisions for two reasons. The first is that he is too consistently "eschatological" for the "nicely calculated less and more" which must go into political decisions. In his essay "The Christian Community and Political Change" he declares: "The goal toward which we are moving is the second coming of our Lord Jesus Christ. The message of the church is a message of hope for everyone. Alternations in political systems must stand in the light of this great change, which is called Jesus Christ. It would be curious if the church, which knows of this one great change, could not accept with a certain calm certain smaller changes."

The "certain smaller changes" which are to be accepted with calm are, for instance, the change from comparative political freedom to despotism. Not being a theologian, I can only observe that if one reaches a very high altitude, in either an eschatological or a real airplane, all the distinctions which seem momentous on the "earthly" level are dwarfed into insignificance. Since Barth had much to do with the eschatological theme of the World Council of Churches' Evanston assembly, one wonders whether his presence at Evanston would have changed the atmosphere and made the eschatology more relevant to the unimaginative and common-sense "Anglo-Saxon" mind.

The second defect in Barth's theological approach to political and moral problems is his extreme pragmatism, which disavows all moral principles. In answering Emil Brunner's question, "Why do you not oppose totalitarianism now, as you did then (in the Nazi period)?" Barth declared: "The church must concern itself with political systems, not in terms of principles but as seen in the light of the Word of God. [...] It must reject every

II.

Karl Barth teológiai keretgondolkodása két okból elégtelen a bölcs politikai döntések meghozatalához. Az első ok az, hogy Barth túl következetesen „eszkatologikus” ahhoz a finoman mérlegelt „huzavonához”,⁵¹ mely a politikai döntések elengedhetetlen része. *A keresztény közösség és a politikai változás* c. írásában kijelenti: „A cél, amely felé haladunk, a Jézus Krisztus második eljövetele. Az egyház üzenete mindenki számára a reménység üzenete. A politikai rendszerek változásait ennek a nagy változásnak a fényében kell látnunk, amelynek a neve Jézus Krisztus. Furcsa lenne, ha az egyház, mely ezt az egyetlen nagy változást ismeri, nem tudna bizonyos apróbb változásokat biztos nyugalommal elfogadni.”

Azok a „bizonyos apróbb változások”, melyeket nyugalommal kellene elfogadni, adott esetben a viszonylagos politikai szabadság zsarnoksággá való átváltozását jelentik. Mivel nem vagyok teológus, csupán észrevételezhetem, hogy ha valaki akár egy eszkatologikus, akár egy valóságos repülőgépen nagyon magasra emelkedik, [számára] minden olyan különbség, mely „földi” szintről nézve hatalmasnak tűnne, jelentéktelenné törpül. Mivel Barthnak sok köze volt az Egyházak Világtanácsa Evanstoni Gyűlésének eszkatológiai témájához, elgondolkoztató, hogy vajon az ő evanstoni jelenléte megváltoztathatta volna-e az [ottani] légkört, és az eszkatológiát relevánsabbá tehetné volna-e a fantáziátlan és a józan észre [hallgató] „angolszász” elme számára.

A politikai és erkölcsi problémák Barth szerinti teológiai megközelítésének második hibája Barth szélsőséges pragmatizmusa, mely minden erkölcsi alapelvet visszautasít. Emil Brunner kérdésére: „Miért nem szegülsz szembe a totalitárizmussal most úgy, ahogy akkor (a náci időszakban) tetted?” – Barth válaszul kijelentette: „Az egyháznak a politikai rendszerekkel nem elvi síkon, hanem Isten Igéjének fényében kell foglalkoznia. [...] Vissza kell utasítania minden

⁵¹ A szöveg szó szerinti értelme: „finoman mérlegelt több-kevesebb”, mely értelemszerűen így is fordítható: a politikában használatos finom „húzd meg – ereszd meg”.

effort to systematize political history and must look at every event afresh.” Without the guidance of principles and looking at every event afresh in the light of the Word of God, Barth comes to the capricious conclusion that Communism is not as bad as Nazism because it is not anti-Semitic. “It is a question,” declared Barth, “whether it was the totalitarianism, or the barbarism, nihilism, and anti-Semitism, which was the chief sin of Nazism.” A little concern for “principles” would have instructed Barth that some of the barbarism of Nazism was derived from the same monopoly of irresponsible power from which the barbarism of Communism is derived. Looking at every event afresh means that one is ignorant about the instructive, though inexact, analogies of history which the “godless” scientists point out for our benefit.

A Catholic theologian has defined the Barthian approach to the political order as “designed for the church of the catacombs.” The description is accurate: Barth’s view makes no provision for discriminating judgments, both because of its strong eschatological emphasis and because of the absence of principles and structures of value.

“The Christian church,” Barth writes, “is independent of all political changes, inasmuch as it is grounded in the Word of God and committed solely to his word. It can therefore see ancient and modern political systems as nothing but halting and restricted human efforts, the furthering or opposing of which it must not confuse with its proper mission.” This advice would be more palatable if Barth were not so interested in passing political judgments while he constructs a theology which disavows political responsibility in principle. He has a framework for these political judgments, which can be discerned below the level of his theological framework.

An unkind critic might suggest that the framework is an arrested nineteenth century

olyan törekvést, mely rendszerezni kívánja a politikátörténetet, és [ehelyett] minden eseményre, mint újra kell tekintenie.” Az elvek vezérlése nélkül, minden eseményre az Isten Igéje fényében újként tekintve Barth arra a szeszélyes következtetésre jut, hogy a kommunizmus nem annyira rossz, mint a náciizmus, mivel nem antiszemita. Barth szerint „kérdés, hogy a náciizmus fő bűne vajon a totalitarizmus, a barbarizmus, a nihilizmus vagy az antiszemitizmus volt-e.” Ha Barth valamelyest törődne „az elvekkkel”, megtanulhatta volna, hogy a náciizmus barbarizmusának egy része ugyanannak a felelőtlen hatalomnak a monopóliumából eredt, melyből a kommunizmus barbarizmusa is származik. Minden eseménynek újként történő vizsgálata azt jelenti, hogy az illető teljesen figyelmen kívül hagyja azokat a tanulságos, noha pontatlan történelmi analógiákat, melyeket az „istentelen” tudósok a mi okulásunkra mutatnak fel.

Az egyik katolikus teológus Barthenak a politikai rendhez való viszonyulását „a katakombák egyházának szánt” gondolkodásként jellemezte. A leírás találó: Barth gondolkodása két okból nem segít a különbségtévesztő ítéletalkotásban: egyrészt saját erős eszkatológiai hangsúlya, másrészt az elvek és értékrendszerek [teljes] hiánya miatt.

„A keresztyén egyház – írja Barth – független minden politikai változástól, amennyiben Isten Igéjében gyökerezik és kizárólag az Ő szava irányában elkötelezett. Következésképpen mind az ókori, mind a jelenkori politikai rendszereket csupán bizonytalan és korlátozott emberi erőfeszítéseknek tartja, amelyeknek sem az előmozdítását, sem a velük szembeni ellenállást nem tévesztheti össze saját valós küldetésével.” Ez a tanács sokkal elfogadhatóbb lenne, ha Barth nem lenne annyira érdekelt abban, hogy politikai ítéleteket alkosson, miközben olyan teológiát művel, mely elvben visszautasítja a politikai felelősségvállalást. E politikai értékítéletek esetében ugyanis ő egy alacsonyabb szintű, önön teológiai keretgondolkodásától megkülönböztethető értelmezési tartományban gondolkodik.

A részrehajló kritikus azt is sugallhatná, hogy [Barth] gondolkodási kerete megrögzött

Marxism, by which he judges between “capitalistic” and “socialistic” nations; a kind of Marxism that, despite Barth’s theological avoidance of “systems,” is not sufficiently alert to the fresh constellations of history to realize that the capitalism of the West may have corrupted, but did not destroy, democracy, while the “socialism” of Communism did produce absolute despotism. But this criticism would not be fair, because Barth is no Christian Marxist. He disavows the Marxist creed resolutely, as does his fellow-traveling Czech disciple, Hromádka. The Marxist creed is in his subconscious but not in his conscious approach to things.

Thus in reporting on his trip to Hungary Barth wrote:

“I did not find a single outright believer in the new system in Hungary. [...] Enthusiasm for the Red Dean (Hewlett Johnson of Canterbury), who visited Hungary before my visit, aroused astonishment among the Reformed Christians. [...] But the Reformed church also resisted the opposite temptation of Rome—that of entering opposition as a matter of principle. I met no responsible Reformed Christian who thought that one ought to take the line of political resistance as a matter of political principle.”

In fairness to Barth it must be said that, while he obviously did not meet in Hungary the kind of Reformed Christians who not only resisted as a matter of principle but suffered heroically in doing so, his approach to things has been more creative in East Germany, where political resistance is absolutely impossible because of the weight of Russian military upon that Soviet outpost. There Barth’s eschatological emphasis has inspired a kind of religious resistance which has permitted the East German Christians to bear witness to their faith and to assert their dignity as men,

tizenkilencedik századi marxizmus, melynek alapján megkülönbözteti a „tőkés” és a „szocialista” nemzeteket. Olyan marxizmus, mely – Barthnak a teológiában tapasztalható „rendszermentessége” ellenére – nem figyel eléggé éberen a történelem új konstellációira, különben felismerhetné, hogy a Nyugat kapitalizmusa megronthatta ugyan, de meg nem semmisítette a demokráciát, miközben a kommunizmus „szocializmusa” teljes zsarnokságot eredményezett. Ez a bírálat azonban nem volna tisztességes, mivel Barth nem keresztyén marxista. Határozottan visszautasítja a marxista hitvallást, szintúgy, mint utazótársa és tanítványa, a cseh Hromádka. A marxista hitvallás Barth tudatalatí, nem pedig tudatos viszonyulásában található.

Magyarországi utazásáról Barth a következőket írja:

„Magyarországon egyetlen embert sem találtam, aki az új rendszer meggyőződéses híve lenne. [...] Az előttem Magyarországra látogató *vörös főesperes* (a canterburyi Hewlett Johnson)⁵² iránti lelkesedés megdöbbenést váltott ki a református keresztyénekből. [...] A Református Egyház viszont ellenállt az ellenkező, római kísértésnek is – tudniillik, hogy elvi megfontolásból ellenzékbe vonuljon. Egyetlen felelős református keresztyénnel sem találkoztam, aki úgy gondolta volna, hogy politikai elvek alapján politikai ellenállás útjára kellene lépni.”

Barth iránti méltányosságból meg kell jegeznünk, hogy miközben nyilvánvalóan nem találkozott Magyarországon olyan református keresztyénekkal, akik nem csupán elvi alapon álltak ellen, hanem aközben hősiiesen szenvedtek, az ő [Barth] meglátása helytállóbb volt Kelet-Németországban, ahol a politikai ellenállás – azon a szovjet támaszponton állomásozó orosz haderő súlya miatt – teljességgel lehetetlen. Barth eszkatologikus hangsúlya bizonyos vallási ellenállás ihletője lett, mely a keletnémet keresztyének számára lehetővé tette hitük megvallását és emberi méltóságuk fenntartását anélkül, hogy a politikai szférában

⁵² Hewlett Johnson (1874–1966), 1931 és 1963 között Canterbury hírhedt *vörös főesperese*, 1951-től a Sztálin-békedíj tulajdonosa, a szovjet kirkatpolitika nyugati bérence, és a *London Daily Worker* szerkesztőbizottságának elnöke volt.

without raising false hopes and fears in the political realm.

III.

Some of the political framework of Barth's judgments is furnished by his ill-disguised anti-Americanism and by what he regards as our "worship of the dollar." Some of it is given by his belief that the struggle is not between Communism and democracy but between Slav and German. In his lecture on the "Church between East and West" he declared: "Russia signifies not only Communism but the resurgence of the Slavonic races, which thrust back the German thrust toward the east." But the political struggle between the East and West, according to Barth, is complicated by another factor: the struggle between America and Russia. "Russia and America," he declares, "are both in different ways children of Europe. ... They have both suddenly grown into giants, who each in his own way would like to be patron, benefactor and protector of Europe. Both are afraid of encirclement by the other." Then Barth adds a final word which certainly does not follow from the "Word of God," for he declares: "One must concede that the anxiety of the Eastern giant is better founded than that of the Western giant, when one considers the total ring of Western bastions."

One is amazed by the number of technical, strategic, and political presuppositions which entered into these hazardous judgments. We are men and not God, and all our political judgments are bound to be hazardous. If we are also theologians we ought to have the grace to repeat the Pauline warning from time to time: "Thus say I, and not the Lord," so that our hearers will not regard a stray political opinion as a deliverance *ex cathedra*.

One could forgive Barth many things because he is a creative and imaginative theologian, who is also interested in politics.

hamis reményeket és félelmeket ébresztett volna.

III.

Barth értékítéleteinek politikai keretét részben saját, rosszul leplezett Amerikaellenessége határozza meg, illetve az, amit ő a mi „dollárimádatunknak” tekint. [Értékítéletéhez továbbá] részben az is hozzátartozik, hogy Barth úgy véli: a harc nem a kommunizmus és a demokrácia, hanem a szláv és a német [rendszer] között folyik. *Egyház Kelet és Nyugat között* című előadásában kijelentette: „Oroszország nem csupán a kommunizmust, hanem a szláv fajok újjászületését is jelképezi, akik visszanyomják a németek keleti előrenyomulását.” A Kelet és Nyugat közötti politikai küzdelem azonban Barth szerint még egy tényezővel bonyolódik: az Amerika és Oroszország közötti küzdelemmel. Szerinte „mind Oroszország, mind Amerika különféleképpen Európa gyermekei. [...] Mindketten hirtelen óriásokká nőttek, és mindketten a maguk módján Európa patrónusai, jótevői és oltalmazói kívánnak lenni. Mindkettő fél attól, hogy a másik bekeríti.” Barth utolsó megállapítása minden bizonnyal nem „Isten Igéjéből” következik, hiszen kijelenti: „a nyugati bástyák teljes körét figyelembe véve el kell ismernünk, hogy a keleti óriás félelme megalapozottabb, mint a nyugati óriásé.”

Az embert [egyszerűen] lenyűgözi azon technikai, stratégiai és politikai előfeltételezések mennyisége, melyek e kockázatos értékítéletek háttérében meghúzódnak. Emberek vagyunk, nem isten[ek],⁵³ így minden politikai értékítéletünk eleve kockázatos. Ha azonban teológusok is vagyunk, kell legyen annyi kegyesség bennünk, hogy időről időre megismételjük a páli figyelmeztetést: „ezt pedig én mondom, nem az Úr”, hogy ezáltal hallgatóink a téves politikai véleményt ne tekintsék *ex cathedra* kijelentésnek.

Barthnak sok mindent meg lehet bocsátani, hiszen kreatív és [nagy] képzelőtehetséggel [megáldott] teológus, akit a politika is érdekel.

⁵³ A mondat értelme: minden ember – ember; nem Isten.

One could even forgive him his many capricious judgments in politics, though one might well wish that he would study the realities of the political order a little more if he is going to speak about them so much. But the one failing that is difficult to forgive is that he has not modestly confessed himself in error about Hungary. He seemed to know so much about Hungary, and history has refuted his judgments so absolutely.

The godless existentialist Jean Paul Sartre has broken with Communism and denounced its actions in Hungary. Even the lowly party hacks in the Communist parties of Britain and France have been shocked. But Barth's Czech disciple Hromádka has issued a pathetic defense of the Hungarian government, and Barth himself has remained silent. Surely one could have expected as much of the world's most eminent Protestant theologian as of the assistant editor of the *London Daily Worker*, who publicly disavowed all his former illusions.

Még a sok szeszélyes politikai értékítéletét is meg lehetne bocsátani, noha az ember tényleg elvárná, hogy szerzőnk a politikai szféra valóságait jobban tanulmányozza, ha már ilyen sokat szándékszik beszélni róluk. Mindazonáltal Barth egyetlen nehezen megbocsátható hiányossága az, hogy nem vallotta be szerényen: Magyarország vonatkozásában tévedett. Úgy tűnt, hogy annyi mindent tud Magyarországról: a történelem azonban teljesen megcáfolta a [Magyarországra vonatkozó] értékítéleteit.

Jean Paul Sartre, az istentelen egzisztencialista szakított a kommunizmussal, és elítélte annak magyarországi tetteit.⁵⁴ Még a brit és francia kommunista pártok csicskásai is megdöbbenek. Hromádka, Barth cseh tanítványa azonban szánalmas apológiát közölt a magyar kormány⁵⁵ védelmére – Barth maga pedig néma maradt. Legalább annyit minden bizonnyal elvárhattunk volna a világ legkiválóbb protestáns teológusától, mint a *London Daily Worker* helyettes szerkesztőjétől,⁵⁶ aki nyilvánosan megtagadta minden korábbi illúzióját.

Silence: Is It Golden or Complicity? Karl Barth's 'Silence' Over the Hungarian Freedom Fight in 1956 in the Interpretation of Reinhold Niebuhr

The present article deals with Reinhold Niebuhr's open letter addressed to Karl Barth following the putting down of the Hungarian revolution and freedom fight against the Communist regime. Niebuhr's letter entitled 'Why is Barth silent on Hungary?' was published on 23 January 1957 in *The Christian Century*. The text of this letter is made available for the first time for the Hungarian readership, preceded by the analysis of Barth's unexplainable silence over the issue, including his outspokenness during the Second World War as well as the similarly striking attitude of his disciple Josef Lukl Hromádka. It appears that Barth's image as a systematic theologian – and especially as a Christian ethicist – may have to be reevaluated to a certain degree for the contemporary Hungarian theologians.

In the next issue of the *Református Szemle* the letter of Barth's English-speaking students as well as Reinhold Niebuhr's answer will be presented.

⁵⁴ Ld. a jelen tanulmány *Két felháborodott jóérzésű kommunista: Sartre és Fryer* című fejezetét.

⁵⁵ Niebuhr nyilvánvalóan az orosz beavatkozás nyomán hatalomra került Kádár-kormányra gondol.

⁵⁶ Ld. a jelen tanulmány *Két felháborodott jóérzésű kommunista: Sartre és Fryer* című fejezetét.